Journal Homepage: https://journals.sbmu.ac.ir/be DOI: https://doi.org/10.22037/bioeth.v16i41.47785

Original Article Open Access

Akhlāq-i zīstī

i.e., Bioethics Journal

2026; 16(41): e7

Institute of Bioethics and Health Law

Medical Ethics and Law Research Center

International Asosiation of Islamic Bioethics

Legal and Ethical Analysis of Child Exploitation in the Digital Environment in Light of the Doctrine of the Right to be Forgotten

MohammadMehdi Seyed Nasseri[1*], Mahshid Jamali[2]

1. Department of Law, Faculty of Humanities, UAE Branch, Islamic Azad University, Dubai, UAE.
2. Department of Law, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: The emergence and rapid development of digital technologies have brought about a fundamental transformation in the human lifeworld, exposing children, as the most vulnerable social group, more than others to emerging risks. One of the fundamental challenges of this new ecosystem is the organized, concealed, and multilayered exploitation of children in the digital environment - a phenomenon that not only entails unprecedented legal and ethical dimensions, but also undermines children's human dignity as a foundational principle of human rights. Drawing on the doctrine of the "right to be forgotten" and adopting an interdisciplinary approach encompassing child rights, digital law, bioethics, and theories of restorative justice, this article provides a structural analysis of the digital exploitation of children. The aim is to elucidate the ethical requirements and legal considerations necessary to safeguard children's privacy, digital identity, and their right to psychological and social recovery from the enduring and harmful consequences of the digital environment.

Methods: This research is applied in purpose and employs a descriptive-analytical approach. The study is conducted through a comprehensive review of library resources, an analysis of a wide range of legal documents and precedents, and an examination of relevant scholarly works.

Ethical Considerations: Honesty and integrity have been observed in reporting the literature, citing sources, and avoiding any form of bias.

Findings: The data analyzed in this study indicate that, given the various forms of digital exploitation and the imperative of protecting the principle of "children's privacy" in the digital environment, the doctrine of the "right to be forgotten" has been recognized in certain progressive legal systems as a mechanism for remedying harms to children's identity and personal information. In Iranian law, however, this doctrine lacks explicit recognition and effective enforcement mechanisms. Furthermore, core principles of bioethics, including the principle of non-maleficence, the principle of justice, respect for children's autonomy, and the principle of human dignity, are seriously violated in the context of digital exploitation, while legal systems have thus far failed to implement effective mechanisms for the protection of these principles.

Conclusion: There is an urgent need to establish a safe and ethical digital space for children through parental and child education, public awareness initiatives, development of supportive policies, and ultimately, through legislation, enforcement, and regulatory oversight by governments to ensure the protection of children's rights in the digital world.

Keywords: Digital Environment; Children's Rights; Exploitation; Bioethics; Right to Be Forgotten

Corresponding Author: MohammadMehdi Seyed Nasseri; **Email:** sm.snaseri@gmail.com

Received: April 4, 2026; **Accepted:** July 11, 2026; **Published Online:** August 2, 2026

Please cite this article as:

Seyed Nasseri MM, Jamali M. Legal and Ethical Analysis of Child Exploitation in the Digital Environment in Light of the Doctrine of the Right to be Forgotten. Akhlaq-i zisti, i.e., Bioethics Journal. 2026; 16(41): e7.

This Open Access Article Distributed under the Terms of the Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0 (CC BY-NC 4.0)

DOI: https://doi.org/10.22037/bioeth.v16i41.47785 Journal Homepage: https://journals.sbmu.ac.ir/be

دسترسی آزاد مقاله پژوهشی

مجله اخلاق زیستی

دوره شانزدهم، شماره چهل‌ویکم، ۱۴۰۵

تحلیل حقوقی و اخلاقی بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال در پرتو دکترین حق بر فراموش شدن

محمدمهدی سیدناصری[1*]، مهشید جمالی[2]

۱. گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد امارات، دانشگاه آزاد اسلامی، دبی، امارات.

۲. گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران غرب، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: ظهور و توسعهٔ پرشتاب فناوری‌های دیجیتال، تحولی اساسی در زیست‌جهان انسانی رقم زده که بیش از همه کودکان را به‌عنوان آسیب‌پذیرترین گروه اجتماعی در معرض مخاطرات نوین قرار داده است. یکی از چالش‌های بنیادین این زیست‌بوم جدید، بهره‌کشی سازمان‌یافته، پنهان و چندلایه از کودکان در محیط دیجیتال است؛ پدیده‌ای که نه‌تنها ابعاد حقوقی و اخلاقی بی‌سابقه‌ای دارد، بلکه کرامت انسانی کودکان را به‌عنوان بنیاد حقوق بشری مخدوش می‌سازد. این مقاله با تکیه بر دکترین «حق بر فراموش شدن» و با رویکردی میان‌رشته‌ای در حوزه حقوق کودک، حقوق دیجیتال، اخلاق زیستی و نظریه‌های عدالت ترمیمی، به تحلیل ساختاری بهره‌کشی دیجیتال از کودکان می‌پردازد. هدف، تبیین الزامات اخلاقی و ملاحظات حقوقی برای صیانت از حریم خصوصی، هویت دیجیتال و حق بر بازسازی روانی و اجتماعی کودکان در برابر آثار ماندگار و آسیب‌زای محیط دیجیتال است.

روش: پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر نوع پژوهش، توصیفی ـ تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بررسی طیف وسیعی از اسناد و رویه‌ها و سایر آثار پژوهشی، مطالب، جمع‌آوری و تحلیل شده‌اند.

ملاحظات اخلاقی: صداقت و امانتداری در گزارش متون، استناددهی به منابع و پرهیز از هرگونه سوگیری رعایت گردیده است.

یافته‌ها: داده‌های تحلیل‌شده در این پژوهش حاکی از آن است که با توجه به اشکال گوناگون بهره‌کشی دیجیتال و ضرورت اصل «حریم خصوصی کودک» در محیط دیجیتال، دکترین «حق بر فراموش شدن» در برخی نظام‌های حقوقی پیشرو، به‌عنوان ابزاری برای جبران آسیب‌های هویتی و اطلاعاتی کودکان پذیرفته شده است، حال آنکه در حقوق ایران، این دکترین فاقد شناسایی صریح و ضمانت اجرای مؤثر است؛ همچنین، اصول اخلاق زیستی ازجمله اصل عدم آسیب، اصل عدالت، اصل احترام به خودمختاری کودک و اصل کرامت انسانی در بهره‌کشی دیجیتال به‌شدت تحت تعرض هستند و نظام‌های حقوقی نتوانسته‌اند سازوکارهای مؤثری برای دفاع از این اصول پیاده‌سازی نمایند.

نتیجه‌گیری: لازم است تا یک فضای دیجیتال ایمن و اخلاقی برای کودکان از طریق آموزش به والدین و کودکان، افزایش آگاهی عمومی، توسعه سیاست‌های حمایتی و در نهایت قانون‌گذاری، اجرای قوانین و نظارت بر اجرای قوانین توسط دولت‌ها شکل بگیرد تا بتوان از حقوق کودکان در دنیای دیجیتال حفاظت کرد.

واژگان کلیدی: محیط دیجیتال؛ حقوق کودک؛ بهره‌کشی؛ اخلاق زیستی؛ حق بر فراموش شدن

نویسنده مسئول: محمدمهدی سیدناصری؛ **پست الکترونیک:** sm.snaseri@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۱۵؛ **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۵/۰۴/۲۰؛ **تاریخ انتشار:** ۱۴۰۵/۰۵/۱۱

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Seyed Nasseri MM, Jamali M. Legal and Ethical Analysis of Child Exploitation in the Digital Environment in Light of the Doctrine of the Right to be Forgotten. Akhlaq-i zisti, i.e., Bioethics Journal. 2026; 16(41): e7.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

مقدمه

تحول ساختاری جوامع بشری در عصر سلطه فناوری‌های نوین و سیطره فضای دیجیتال، موجب دگرگونی بنیادین در شیوه‌های زیست، ارتباط و حتی شکل‌گیری هویت فردی شده است. در این میان، کودکان به مثابه آسیب‌پذیرترین و در عین حال ناپایدارترین گروه اجتماعی، بیش از هر قشر دیگری در معرض مخاطرات پنهان و عمیق محیط دیجیتال قرار گرفته‌اند. از منظر حقوقی، ورود کودکان به این زیست‌بوم فناورانه، بدون بهره‌مندی از ابزارهای حمایتی متناسب، به مثابه رهاسازی آنان در فضایی فاقد ضوابط کافی، فاقد نهادهای تنظیم‌گر مستقل و پر از تهدیدهای نامرئی است. از سوی دیگر، از دیدگاه اخلاق زیستی، چنین مواجهه‌ای نوعی بی‌تفاوتی نظام‌مند نسبت به اصول بنیادین اخلاق همچون کرامت ذاتی انسان، حق بر خودمختاری، اصل عدالت توزیعی و اصل عدم آسیب محسوب می‌شود. در این زیست‌بوم دیجیتال، بهره‌کشی از کودکان نه‌تنها در اشکال سنتی چون کار کودک یا سوء استفاده جنسی تداوم یافته، بلکه به اشکالی مدرن، پنهان، ساختارمند و بعضاً قانونی‌شده چون تولید محتوا برای شبکه‌های اجتماعی، تبلیغات هدفمند، تحلیل داده‌های رفتاری، و نمایش بدن کودک در بسترهای تجاری نیز گسترش یافته است. در این میان، الگوریتم‌های یادگیرنده، اقتصاد توجه و منطق سودمحور سرمایه‌داری دیجیتال، کودکان را به ابزاری برای درآمدزایی، نمایش‌گری و کنترل الگوریتمی بدل ساخته‌اند. این امر به‌ویژه زمانی نگران‌کننده‌تر می‌شود که اثرات پایدار این بهره‌کشی، در قالب محتوای دیجیتال، برای سال‌ها یا دهه‌ها بر هویت آنلاین کودک باقی می‌ماند و امکان بازیابی کرامت ازدست‌رفته را از او سلب می‌سازد. در چنین شرایطی، دکترین «حق بر فراموش شدن (Right to be Forgotten)، که ابتدا در حقوق داده‌ای اتحادیه اروپا مطرح شد، به مثابه یکی از پاسخ‌های متأخر حقوق بشر دیجیتال به مخاطرات نوظهور فضای مجازی، می‌تواند چارچوبی نظری، اخلاقی و عملی برای بازاندیشی در حقوق کودک در بستر دیجیتال فراهم سازد. این حق، به‌طور بنیادین با مفاهیمی چون حاکمیت فرد بر داده‌های خود، حق بر بازسازی هویت، و حق بر تطهیر گذشته پیوند خورده و برای کودکان، به‌ویژه در دوران گذار به بزرگسالی، واجد اهمیت مضاعف است. در نظام حقوقی ایران، با وجود تصویب قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹) و اشاره‌های کلی آن به ممنوعیت بهره‌کشی و سوء استفاده از کودک، هنوز جای خالی یک نظام‌نامهٔ جامع در حوزهٔ «حقوق دیجیتال کودک» و به‌ویژه شناسایی مصادیق نوظهور آسیب چون بهره‌کشی الگوریتمی، بازاریابی پنهان، سوء استفاده از داده‌های زیستی و تحلیل‌های پیش‌بینی‌گر رفتاری، کاملاً محسوس است. همچنین، مفهوم «حق بر فراموش شدن» در ادبیات حقوقی کشور، همچنان ناشناخته باقی مانده و هیچ تصریح قانونی یا اجتهاد قضایی مشخصی در این زمینه وجود ندارد. این فقدان در شرایطی است که تحلیل تطبیقی تجارب دیگر کشورها، به‌ویژه اتحادیه اروپا، ایالات متحده و استرالیا، نشان می‌دهد که صیانت از کرامت دیجیتال کودک و مواجهه فعال با بهره‌کشی در فضای سایبری، نیازمند بازآفرینی مفهوم‌محور حقوق سنتی در قالب حقوق دیجیتال کودک است. پژوهش حاضر، با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای و بهره‌گیری از نظریه‌های اخلاق زیستی، دکترین‌های نوین حقوق بشر، و تجارب تطبیقی، می‌کوشد ضمن تحلیل ابعاد گوناگون بهره‌کشی دیجیتال از کودکان، دلالت‌های حقوقی و اخلاقی دکترین «حق بر فراموش شدن» را در این زمینه تبیین نماید. همچنین، با شناسایی خلأهای تقنینی، نظارتی و سیاست‌گذاری موجود، تلاش خواهد شد راهکارهایی ناظر به ارتقای نظام حقوقی، اصلاح رویه‌های نظارتی و تقویت حاکمیت دیجیتال کودک‌محور ارائه گردد.

از حیث پیشینه این پژوهش باید گفت، پژوهش‌ها و مطالعاتی که به بررسی حقوق کودک در محیط دیجیتال پرداخته‌اند بر لزوم حمایت از این قشر آسیب‌پذیر تأکید کرده‌اند. در پژوهش‌های صورت‌گرفته مرتبط با حقوق کودکان در محیط دیجیتال، عمدتاً به آموزش و آگاهی‌رسانی و لزوم حمایت از آنان، اشاره شده که حاکی از اهمیت این مسئله و اهمیت توجه به آن است.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

از جمله، شهسواری و حسنی (۱)در پژوهشی بیان داشته‌اند که چالش‌ها و تهدیدهای فضای دیجیتال، نیازمند آگاهی و آموزش است و اشعار داشته‌اند که کنوانسیون حقوق کودک باید به‌عنوان مبنای اصلی جهت حفاظت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال مورد توجه قرار گیرد.

مظلوم‌زاده و همکاران (۲) نیز در پژوهشی به بررسی حقوق کودکان در محیط دیجیتال و رویکرد فقه و حقوق نسبت به تبلیغات تجاری با بهره‌گیری از کودکان در فضای مجازی پرداخته‌اند و بر نظارت بر فعالیت کودکان و افزایش سواد و آگاهی آنان به‌ویژه در زمینه تبلیغات تجاری در محیط آنلاین تأکید کرده‌اند.

روش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر نوع پژوهش، توصیفی ـ تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بررسی طیف وسیعی از اسناد و رویه‌ها و سایر آثار پژوهشی، مطالب، جمع‌آوری و تحلیل شده‌اند.

یافته‌ها

مطالعه حاضر نشان می‌دهد که بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال، نه پدیده‌ای ساده یا صرفاً فناورانه، بلکه نمود عینی از تلاقی چندگانهٔ نقض حقوق بنیادین کودک، ضعف ساختارهای نظارتی، و انفعال حاکمیت‌های حقوقی در مواجهه با مخاطرات نوین فضای مجازی است.

داده‌های تحلیل‌شده در این پژوهش حاکی از آن است که: با توجه به اشکال گوناگون بهره‌کشی دیجیتال و ضرورت اصل «حریم خصوصی کودک» در محیط دیجیتال، دکترین «حق بر فراموش شدن» در برخی نظام‌های حقوقی پیشرو، به‌عنوان ابزاری برای جبران آسیب‌های هویتی و اطلاعاتی کودکان پذیرفته شده است، حال آنکه در حقوق ایران، این دکترین فاقد شناسایی صریح و ضمانت اجرای مؤثر است؛ همچنین، اصول اخلاق زیستی ازجمله اصل عدم آسیب، اصل عدالت، اصل احترام به خودمختاری کودک و اصل کرامت انسانی در بهره‌کشی دیجیتال به‌شدت تحت تعرض هستند و نظام‌های حقوقی نتوانسته‌اند سازوکارهای مؤثری برای دفاع از این اصول پیاده‌سازی نمایند.

بحث

۱. تحلیل مصادیق بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال

بهره‌کشی از کودکان، یکی از بارزترین اشکال نقض کرامت انسانی و تعرض به حقوق بنیادین بشر است که در طول تاریخ، بسته به ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فناورانه هر عصر، به اشکال متنوعی بروز یافته است. اگرچه بهره‌کشی از کودکان در اشکال سنتی (آفلاین) همچنان پابرجاست و در مناطقی از جهان به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، به شدت رواج دارد، اما با گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و ظهور فضای دیجیتال، اشکال جدیدی از بهره‌کشی نیز پدید آمده‌اند که پیچیدگی و دامنه تأثیر آن‌ها، دولت‌ها و نظام‌های حقوقی را با چالش‌هایی بی‌سابقه مواجه کرده است. در جهان فیزیکی، بهره‌کشی از کودکان اغلب در قالب‌های زیر خود را نشان می‌دهد:

بهره‌کشی اقتصادی: وادار ساختن کودکان به کار در شرایط سخت و غیرقانونی، اعم از کار در خیابان‌ها، کارخانه‌ها، معادن و مشاغل پنهان. ماده ۷۹ قانون کار ایران، هرچند به ظاهر اشتغال کودکان زیر ۱۵ سال را ممنوع اعلام می‌کند، اما به دلیل نبود ضمانت اجراهای کیفری و تفکیک سنی مبهم در مواد بعدی، در عمل ناکارآمد است (۴).

بهره‌کشی جنسی: قاچاق کودکان با اهداف جنسی، ازدواج‌های اجباری در سنین پایین و تعرضات جنسی در بسترهای خانوادگی، آموزشی یا خیابانی.

بهره‌کشی در خدمات خانگی یا زناشویی: استفاده از کودکان به‌عنوان نیروی کار خانگی، یا اجبار آنان به ازدواج‌های زودهنگام، که مصداق بارز نقض حق بر رشد آزاد و متناسب با سن کودک است.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

استثمار در قاچاق، گدایی یا فعالیت‌های غیرقانونی: استفاده از کودکان برای جابه‌جایی مواد مخدر، تکدی‌گری سازمان‌یافته، یا بزه‌کاری‌های سازمان‌یافته. با ورود کودکان به فضای دیجیتال، شکل‌های سنتی بهره‌کشی وارد مرحله‌ای نوین و پیچیده‌تر شده‌اند. این بهره‌کشی‌ها اغلب با ظاهری پنهان، جذاب یا حتی سرگرم‌کننده رخ می‌دهند، اما در عمق خود، مصادیق آشکار تعرض به حریم خصوصی، آزادی، سلامت روان و کرامت کودک هستند.

اشکال رایج بهره‌کشی دیجیتال در این خصوص عبارت‌اند از:

بهره‌کشی جنسی آنلاین: تولید، توزیع و تماشای محتوای جنسی مربوط به کودکان، سوء استفاده‌های جنسی بر بستر پلتفرم‌های تصویری، یا ارتباط‌گیری هدفمند بزرگسالان با کودکان به‌قصد سوء استفاده.

بهره‌کشی اقتصادی دیجیتال: وادار کردن کودکان به تولید محتوا در پلتفرم‌هایی مانند یوتیوب، اینستاگرام و تیک‌تاک با اهداف تجاری، گاه بدون آگاهی یا رضایت آنان، و یا با اجبار خانواده‌ها در قالب اصطلاحی نو به نام «کودک‌کار دیجیتال».

تبلیغات استثماری و نمایش بدن کودک: به‌ویژه در حوزه پوشک، لباس کودک، یا اسباب‌بازی‌ها، که کودک صرفاً به یک ابزار بازاریابی تقلیل می‌یابد و کرامت انسانی او نادیده گرفته می‌شود (۵).

سرقت داده‌ها و حریم خصوصی: جمع‌آوری اطلاعات شخصی، رفتاری و موقعیتی کودکان توسط اپلیکیشن‌ها و بازی‌ها، که نقض آشکار حق بر حریم خصوصی کودک است.

خشونت‌های روانی و تنبیه‌گرایانه: انتشار ویدیوهای تحقیرآمیز از کودکان، مانند تنبیه، گریه یا رفتارهای کنترل‌نشده، توسط والدین یا معلمان، که آسیب روانی پایدار ایجاد می‌کند.

قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹، در برخی مواد، ظرفیت جرم‌انگاری انواع بهره‌کشی را ایجاد کرده است. ماده ۹ این قانون، هرگونه به‌کارگیری کودک در فعالیت‌هایی که موجب آسیب روانی، اخلاقی یا جسمی شود را جرم دانسته است؛ با این حال، جای خالی تصریح مستقیم به بهره‌کشی دیجیتال در این قانون به شدت محسوس است. در جهان امروز، دیگر نمی‌توان صرفاً با مفاهیم سنتی به سراغ چالش‌های فناورانه رفت. نظام حقوقی باید با توسعه مفاهیمی چون حق بر سلامت دیجیتال، حق بر هویت دیجیتال و حق بر امنیت آنلاین کودک، به روز شود.

۲. بهره‌کشی اقتصادی در فضای دیجیتال

برخی از کودکان به دلیل فقر اقتصادی، مجبور به کار می‌شوند. در وهله اول آنچه که درباره کار کودک به ذهن متبادر می‌گردد، کار در خیابان است. اما نوع دیگری از کار کودکان وجود دارد که در محیط دیجیتال رقم می‌خورد و این دسته از کودکان همواره با مشکلات مالی و فقر اقتصادی درگیر نیستند. از کار کودک در محیط آنلاین می‌توان به‌عنوان کودک کار مدرن یاد کرد. این کودکان، به فعالیت‌های فیزیکی، کار در خیابان‌ها، کارخانه‌ها، مزارع، معادن و... مشغول نیستند بلکه در محیط دیجیتال فعالیت دارند. حتی دیگر نشانی از لباس‌های کهنه و نامرتب، صورت‌های غبارآلود و بعضاً پاهای برهنه نیست. در مقابل شاهد ظاهری آراسته، لباس‌هایی از برندهای مطرح دنیا، رفاه و شیک‌پوشی هستیم. نکته قابل توجه این است که به این دسته از کودکان نسبت به کودکان کار در محیط آفلاین، کمتر توجه و پرداخته می‌شود و شاید آسیب‌هایی که به این نوع از کودکان کار وارد می‌گردد برای اکثریت افراد و جامعه ملموس و قابل درک نباشد. در واقع باید گفت این پدیده نو ظهور، آنچنان که باید، مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. با پیدایش محیط دیجیتال و ظهور شبکه‌های اجتماعی و دسترسی آسان عموم مردم به فضای مجازی، روز به روز شاهد افزایش این پدیده ناخوشایند هستیم. کاربرانی که در فضای مجازی و سایت‌های شبکه‌های اجتماعی با دیگر کاربران آنلاین ارتباط برقرار کرده و به‌عبارتی نوعی ارتباط نمایشی را برگزیده‌اند (۵). این دسته از کودکان معمولاً توسط والدین خود در محیط دیجیتال به کار گرفته می‌شوند و با به نمایش گذاشتن تجملات زندگی و فعالیت‌های روزمره و سفرهای خود، به کسب درآمد و همچنین مشهور شدن والدین خود، به صورتی کاملاً ناهشیار و ناخواسته کمک

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

می‌کنند (۶). در حقیقت بهره‌کشی اقتصادی از کودکان، نادیده گرفتن حقوق و کرامت انسانی آن‌ها را در پی دارد که با چالش‌های حقوقی متعددی مواجه است. در کنار تمام شبکه‌های اجتماعی موجود در جامعه جهانی، اینستاگرام نقش بسیار پررنگ‌تری را در این زمینه ایفا می‌کند. با ورود به این شبکه اجتماعی به وفور می‌توان صفحه‌هایی را شاهد بود که کودکان توسط والدین و کاملاً ناخودآگاه به‌کار گمارده شده‌اند. مسئله جالب‌تر نیز صفحاتی می‌باشد که کودک هنوز متولد نشده و در رحم مادر قرار دارد اما والدین با ایجاد یک حساب کاربری، عکس‌های دوران جنینی کودک را منتشر می‌کنند، تصاویر و ویدئوهایی از اتاق، وسایل، البسه و اسباب‌بازی‌هایی که برای فرزندشان خریداری می‌کنند را به اشتراک می‌گذارند و به دنبال دیده شدن، جذب مخاطب و دنبال‌کننده و در پی آن کسب درآمد هستند.

۳. تبلیغات تجاری

امروزه در محیط دیجیتال، از کودکان به‌عنوان ابزاری برای تبلیغ محصولات استفاده می‌شود. کودکان وسیله مناسبی برای سودآوری شرکت‌های تجاری به حساب می‌آیند به شکلی که با پوشیدن لباس‌های فاخر، به اشتراک گذاشتن وسایل لوکس از برندهای مختلف و تبلیغ آن که توسط بزرگسالان صورت می‌گیرد و کودکان عملاً ناخواسته و ناآگاه در این زمینه وارد می‌شوند و فعالیت می‌کنند، برای شرکت‌های تجاری کسب مشتری و سودآوری کلان را به ارمغان می‌آورند (۶). فعالیت و همکاری کودکان در زمینه تبلیغات تجاری در محیط دیجیتال، شکلی از سوء استفاده است که موازین انسانی، اخلاقی، قانونی و کرامت انسانی را زیرپا می‌گذارند (۷). اما از آن جهت که کودکان به واسطه جذابیت و فعالیت‌های بامزه‌ای که انجام می‌دهند و افراد زیادی را به خود جذب می‌کنند، تأثیر غیر قابل انکاری بر عده زیادی از افراد دارند، شرکت‌های تجاری و کسب‌وکارها و مشاغل متعددی به آن‌ها روی می‌آورند تا محصولات و برندشان را به‌واسطه شناخته شدن در بین مردم، تبلیغ کنند (۶). این دسته از کودکان که وسیله تبلیغ و درآمدزایی شرکت‌ها قرار می‌گیرند، شأن و کرامت انسانی که از حقوق بنیادیشان است را دریافت نکرده و نقض حقوق اولیه خود را شاهد هستند. در این میان نیز لازم است تا به استخدام الکترونیکی کودکان و نوجوانان، توجه شود. از دوران انقلاب صنعتی به بعد، با افزایش هزینه‌های زندگی و فقر نسبی، افراد زیر سن قانونی که همان کودکان هستند به دنبال فرصت‌های شغلی بودند که این امری انتخابی نبوده و شرایط نابسامان زندگی، آن‌ها در این مسیر قرار داده است که البته با ورود فناوری‌های مدرن، روش‌های سنتی استخدام و جذب نیرو تغییر کرد. بنابراین شرکت‌های تجاری در سراسر دنیا برای تبلیغات محصولات خود از کودکانی که در مدارس مشغول به تحصیل هستند و به لپ‌تاپ و سایر دستگاه‌ها دسترسی دارند، درخواست می‌کنند تا برای این شرکت‌ها کار کنند. هم‌اکنون «لینکدین»، پیشروترین پلتفرم صنعت برای استخدام و جذب نیرو، امکان ایجاد پروفایل‌های حرفه‌ای و تنظیم رزومه‌ها را برای کودکان ۱۳ ساله فراهم آورده است (۸). در این مورد ممکن است کودکان با غفلت خانواده برای شرکت‌های تجاری تبلیغات انجام دهند و در ازای کار برای آن‌ها، مبلغی را به‌عنوان حقوق دریافت نمایند که این مسئله نیز نقض حقوق ابتدایی کودکان را به دنبال دارد و اخلاق و کرامت ذاتی بشر را به حاشیه می‌راند زیرا کودک کاری که در محیط دیجیتال فعالیت دارد کودکی کردن را تجربه نمی‌کند و همواره در اختیار والدین به‌عنوان یک ابزار برای تبلیغات شرکت‌های تجاری و در پی آن کسب درآمد است (۹).

۴. جمع‌آوری و سوء استفاده از داده‌های شخصی کودکان

یکی از رایج‌ترین اشکال بهره‌کشی در محیط دیجیتال، جمع‌آوری و استفاده غیرمجاز از داده‌های شخصی کودکان است. بسیاری از وبسایت‌ها و اپلیکیشن‌ها اطلاعات خصوصی کودکان را به راحتی جمع‌آوری می‌کنند و در کنار این مهم، والدینی که تمام لحظات و فعالیت‌های کودک را در محیط دیجیتال منتشر می‌کنند به افراد سودجو کمک می‌کنند تا به‌راحتی و به طرق مختلف کودک را مورد سوء استفاده قرار دهند. می‌توان گفت دنبال‌کننده‌های کودک در فضای مجازی

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

تمام اطلاعات هویتی او، آدرس مهدکودک یا مدرسه او، زمان رفتن به خانهٔ بازی و پارک و... را به خوبی می‌دانند و ممکن است در این میان افرادی ناسالم از قبیل کودک‌ربا، قاچاق‌چی کودک، متجاوز و... حضور داشته باشند و از این طریق بتوانند به راحتی به اهداف شوم خود برسند. بسیار قابل تأسف و دردناک است که این نوع از کودک‌آزاری توسط والدین و عمدتاً به دلیل ناآگاهی و سواد اجتماعی پایین رخ می‌دهد و اکثریت پدر و مادرها نمی‌دانند که با انجام این‌گونه فعالیت‌ها، حقوق کودک و کرامت انسانی او را نقض می‌کنند و ناخواسته باعث بروز آسیب‌های جدی جسمی، روحی و روانی نسبت به فرزند خود می‌شوند. استفاده از محیط دیجیتال پیچیدگی‌های خاص خود را دارد و استفاده از داده‌های شخصی، افزایش نظارت داده‌ای، تبلیغات و معاملات تجاری و تضعیف امنیت سایبری تنها برخی از مسائل پیچیده در جوامع مدرن هستند. پیچیدگی‌های مرتبط با زندگی دیجیتال فرد را به چالش می‌کشد تا با هویت خود و همچنین تعاملات اجتماعی و واقعیت‌هایش روبه‌رو شود و آن‌ها را بپذیرد که لازم است سواد دیجیتال افزایش یابد و حقوق دیجیتال پررنگ‌تر از همیشه ظاهر شود و نسبت به کودکان در جهت تحقق حقوقشان، در جامعه گسترش پیدا کند (۱۰). در عصر مدرن کودکان از سنین پایین در معرض دستگاه‌های دیجیتال قرار می‌گیرند و این مسئله غیرقابل انکار است، زیرا زندگی در این برهه از تاریخ آمیخته با تکنولوژی است و نمی‌توان بدون آن زندگی کرد و در این زمینه لازم است تا والدین و کودکان از ایمنی دیجیتال، در استفاده از فناوری، زمان صرف‌شده و اشتراک‌گذاری داده‌های شخصی درک صحیحی داشته باشند. زیرا در بازی‌های آنلاینی که کودکان در محیط دیجیتال به آن می‌پردازند بسیاری از داده‌های کودک را در اختیار قرار می‌گیرند و می‌توانند از طریق آن سودجویی کنند (۱۱). بنابراین در عصر دیجیتال، استفاده از داده‌های شخصی به موضوعی کلیدی در بحث‌های حقوقی و اخلاقی تبدیل شده است. جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات هویتی افراد بدون رضایت عملی غیراخلاقی است. لازم است تا ابعاد اخلاقی این مسئله مورد توجه ویژه قرار گیرد زیرا کودکان نسبت به این موضوع حساس‌تر هستند، از آن جهت که به‌طور کامل قادر به درک پیامدهای استفاده از این اطلاعات نیستند و قادر به تشخیص خطرات ناشی از اشتراک‌گذاری داده‌های شخصی نیستند و علاوه بر آن کودکان تحت تأثیر تبلیغات محتوای آنلاین قرار دارند و این تأثیرات می‌تواند بر روی توسعه هویت و تحریک‌پذیری آن‌ها تأثیرگذار باشد.

۵. بهره‌کشی و آزار جنسی دیجیتال

از مورد توجه‌ترین اشکال بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال، بهره‌کشی جنسی است. این نوع از سوء استفاده می‌تواند شامل ارتباط نامناسب و خطرناک با افراد بزرگسال، درخواست ارسال تصاویر نامناسب و فریب کودکان برای ملاقات‌های خصوصی و بدون اطلاع والدین است. محیط دیجیتال و فضای آنلاین به مجرمان اجازه می‌دهد تا به راحتی طعمه را به دست آورند. سوء استفاده جنسی از کودک به هر نوع ایجاد ارتباط با کودک به هدف رسیدن به لذت جنسی به هر شکل و هر میزان است و این نوع از بهره‌کشی صرفاً مختص به دختران نیست و شامل کودکان پسر نیز می‌شود (۱۲). فلذا این نوع از بهره‌کشی در محیط دیجیتال یکی از جدی‌ترین و نگران‌کننده‌ترین مسائل اجتماعی در عصر حاضر است و به شدت افزایش یافته است. علاوه بر غیرقانونی و جرم بودن این عمل نسبت به کودکان، یک عمل غیراخلاقی نیز محسوب می‌شود و علاوه بر آنکه به روح و روان کودک آسیب جدی وارد می‌کند بلکه عواقب طولانی‌مدت برای سلامت روانی و جسمانی او به بار می‌آورد. در حقیقت آزار جنسی کودکان یک نگرانی اجتماعی رو به رشد است. امروزه ارتباطات آنلاین عمدتاً دسترسی به کودکان آسیب‌پذیر را تسهیل می‌کند و موارد آزار جنسی کودکان را افزایش می‌دهد و نقش برجسته پلتفرم‌های دیجیتال در شیوع آزار جنسی کودکان در سطح جهانی بسیار نگران‌کننده است. تحقیقات نشان داده است (۱۳) آزار جنسی آنلاین به‌طور گسترده شامل پورنوگرافی کودکان برای مقاصد تجاری و غیرتجاری است. برای مقاصد غیرتجاری، شکارچیان از استراتژی‌های مختلفی استفاده کرده و اهداف خود را تحقق می‌بخشند. این شکارچیان نه‌تنها

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

کودکان را فریب می‌دهند، بلکه به اخاذی از قربانیان ادامه می‌دهند. اگرچه روش آزار جنسی آنلاین کودکان ممکن است از فردی به فرد دیگر متفاوت باشد، اما هدف برای همه یکسان است (۱۳). بهره‌کشی جنسی از کودکان یکی از زشت‌ترین جرایم علیه خردسالان به شمار می‌رود که نقض حقوق کودکان و زیرپا گذاشتن اخلاقیات و کرامت آن‌ها را به همراه دارد. مرتکبان کودکان را به‌عنوان کالاهایی برای کسب درآمد یا به‌عنوان اشیایی برای ارضای خواسته‌های انحرافی خود می‌نگرند که نشان‌دهنده زوال عمیق اخلاقی در جامعه است (۱۴) و انحرافات روانی و اخلاقی مجرمان را محرز می‌سازد. این مسئله از سویی بیانگر ناکامی جامعه در حفاظت از کودکان نیز می‌باشد. هر نوع بهره‌کشی از کودکان به‌ویژه در زمینه جنسی به شدت کرامت انسانی آن‌ها را زیر سؤال می‌برد و هرگونه سوء استفاده از آن‌ها، نقض اصول بنیادین اخلاق انسانی است (۱۵).

۶. قلدری سایبری و خشونت روانی آنلاین

قلدری دیجیتال (Cyberbullying) به رفتارهای آزاردهنده و مخرب در محیط‌های آنلاین اشاره دارد که شامل اشکال مختلفی از آزار است که کودکان را در این فضا تهدید می‌کند. این نوع قلدری می‌تواند شامل تهدید، توهین، تحقیر و تحریک فرد برای انجام اعمال نامعقول و آسیب‌رسان باشد که تأثیرات جدی بر روی سلامت روانی و اجتماعی و سلامت جسمانی کودکان می‌گذارد. طبق تحقیقات صورت‌گرفته (۱۶) قلدری دیجیتال پدیده‌ای جدید نیست، بلکه در عصر فضای مجازی این عمل به یک جرم عمده تبدیل شده است و با پیشرفت فناوری، این مسئله نمود بیشتری پیدا کرده است. قلدری دیجیتال رفتارهای خصمانه را دربر می‌گیرد که عمدتاً توسط یک فرد یا گروه علیه فرد دیگری صورت می‌پذیرد که شامل رفتارهایی اعم از تهدید به انتشار تصاویر یا اطلاعات شخصی بدون اجازه و اخاذی، ارسال پیام‌های توهین‌آمیز، ایجاد حساب‌های جعلی و مزاحمت برای دیگران با هویت فردی دیگر و هرنوع آزار در محیط دیجیتال است و حقوق کودکان را نقض می‌کند و با حقوق بشر در تضاد است. یکی از اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین این حقوق که در معرض تهدید قرار می‌گیرد حق بر حیات است که در مواردی با تحریک کودک منجر به خودکشی می‌شود و افکار خودکشی را در کودکان بیدار می‌کند و در حقیقت مرتکب این عمل بر روی قربانی تأثیر می‌گذارد تا او به زندگی خود پایان دهد در صورتی که کودک قربانی قصد کشتن خود را ندارد و تحت تأثیر این نوع از قلدری قرار گرفته و در نهایت عمل او به‌عنوان قتل و نه مرگ تاشی از خود آسیبی طبقه‌بندی می‌شود (۱۶). این مسئله به حقوق اساسی کودکان تجاوز کرده و آن‌ها را نقض می‌کند و به موازات آن کرامت، شأن انسانی و اخلاقیات را خدشه‌دار می‌کند. همچنین کودکانی که تحت تأثیر آزار و اذیت در محیط دیجیتال قرار می‌گیرند، عمدتاً در زندگی روزمره خود با مشکلات مختلف دیگری نیز مواجه می‌شوند، مانند مسائل عاطفی و رفتاری (۱۷) که منجر به برهم زدن زندگی روزمره و عادی کودک می‌شود و روتین زندگی وی را مختل می‌سازد و باعث بروز رفتارهای پرخاشگرانه و آسیب رساندن به خود و دیگران می‌شود که نیازمند تأمل دقیق و توجه ویژه است.

۷. ابعاد حقوقی، اخلاقی و فرهنگی بهره‌کشی از کودکان در فضای دیجیتال

کودکان در محیط دیجیتال با انواع مختلفی از مسائل امنیتی مواجه هستند که یکی از مهمترین آن‌ها که نیاز به توجه قانون‌گذاران دارد، حریم خصوصی و حفاظت از داده‌هاست. در تعریف حریم خصوصی می‌توان گفت بدان معناست که اشخاص بتوانند داده‌های مربوط به خود را ایمن نگه دارند و اطلاعات مرتبط با خود را به انتخاب و تصمیم خودشان در بین دیگران به اشتراک بگذارند (۱۲). تحقیقات نشان داده‌اند (۱۸) که حقوق کودکان به‌ویژه حریم خصوصی آن‌ها تحت پوشش تعداد زیادی از مقررات بین‌المللی قرار دارد. در سطح اروپا، اتحادیه اروپا و شورای اروپا، حقوق حریم خصوصی و حفاظت از داده‌ها را تضمین می‌کنند. قانون حفاظت از حریم خصوصی آنلاین کودکان (COPPA) قانون مربوطه در ایالات متحده است (۱۸). در سال ۲۰۱۳ میلادی نیز مجمع عمومی سازمان

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

ملل متحد اقدام به تصویب قطعنامه‌ای نمود که صراحتاً به حمایت از حریم خصوصی و تحقق این حق در محیط دیجیتال پرداخت و اهمیت آن را برای جامعه جهانی آشکار کرد و تأکید کرد که حق بر حریم خصوصی یک حق بشری است و لازم است تا همان‌طورکه باید به حقوق افراد در محیط آفلاین احترام گذاشته شود و حقوق بنیادین ابناء بشر به رسمیت شناخته شود، در فضای آنلاین و دیجیتال هم احترام به این حقوق ضروری است و نباید نقض شود (۱۲). شایع‌ترین نقض‌های مربوط به داده‌ها و حریم خصوصی کودکان شامل اشتراک‌گذاری داده‌های آنلاین و شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها توسط برنامه‌های موبایل بوده است (۱۸) که بیشتر در مواردی بروز پیدا می‌کند که والدین از کودکان خود تصاویر و ویدئوهایی در شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌کنند که به‌راحتی در دسترس افراد غریبه و سودجو قرار می‌گیرند. طبق قانون حفاظت از حریم خصوصی آنلاین کودکان در ایالات متحده آمریکا، جمع‌آوری اطلاعات از کودکان زیر سن ۱۳ سال نیاز به رضایت والدین دارد که متأسفانه بسیاری از افراد سودجو و شرکت‌ها با اهداف تبلیغات تجاری و با روش‌هایی غیراخلاقی و فریبنده و عدم شفافیت در سیاست‌های حریم خصوصی، این قانون را نقض می‌کنند که این امر عملاً نقض حریم خصوصی کودکان که یکی از حقوق بنیادین است می‌باشد. از نظر حقوقی، نقض حریم خصوصی کودکان در محیط دیجیتال می‌تواند به مشکلات جدی در زمینه مسئولیت‌پذیری و پیگرد قانونی منجر شود و علاوه بر بعد حقوقی این مسئله، مصداق بارزی از عدم رعایت اخلاق و اصول اخلاقی و شأن انسانی است.

تهدیدات بالقوه‌ای که برای کودکان به دلیل اشتراک‌گذاری بیش از حد داده‌های شخصی در محیط دیجیتال ایجاد می‌شود، نیاز به حفاظت قانونی دارد (۱۹) تا حقوق بنیادین کودک نقض نشود و تضمینی برای تحقق آن وجود داشته باشد زیرا تهدیدات ناشی از اشتراک‌گذاری بیش از حد داده‌ها، در پی نقض حریم خصوصی، به جرایم مختلفی مانند آزار سایبری، تهدیدات پدوفیلی، سرقت و دستکاری هویت منجر می‌شود که به همین علت در کشورهای مختلفی همچون ایالات متحده آمریکا، کانادا، فرانسه و بریتانیا مقرراتی را در خصوص حفاظت از کودکان در محیط دیجیتال تعیین کرده‌اند (۱۹) که این تدابیر حکایت از اهمیت توجه به حقوق کودکان در محیط دیجیتال دارد. محیط دیجیتال نقش استراتژیکی در انتقال اطلاعات به عموم دارد که با ناآگاهی و عدم استفاده صحیح به راحتی به افشای اطلاعات می‌پردازد که در این میان مسئولیت حفاظت از حقوق، حریم خصوصی و کرامت کودکان نباید از یاد برده شود، زیرا کودکان درگیر با این مسئله چه به‌عنوان قربانی و چه به‌عنوان شاهد (۲۰)، اغلب با خطر نقض حریم خصوصی مواجه‌اند. در حقیقت بسیاری از نگرانی‌های مربوط به نقض حریم خصوصی کودکان، به اشتراک‌گذاری محتوای مربوط به آن‌ها توسط اینفلوئنسرها است. در عصر تکنولوژی، مادران اینفلوئنسر یعنی مادرانی که با به اشتراک‌گذاری تجربیات مادری خود و فعالیت‌های روزمره کودکان خود در شبکه‌های اجتماعی، دنبال‌کنندگان زیادی پیدا کرده‌اند و بعضاً هم ممکن است نگرانی‌هایی در مورد نقض حریم خصوصی کودکان خود داشته باشند که منجر به شکل‌گیری نوعی پارادوکس تحت عنوان حریم خصوصی ـ باز بودن می‌شود که در آن مادران تمایل دارند مزایای صحیح و فوری اشتراک‌گذاری داده‌ها را هنگام حفاظت از حریم خصوصی کودکانشان از دست بدهند که این امر آن‌ها را بیشتر به افشای جزئیات شخصی تحریک می‌کند (۲۱). واضح است که کودکان از فعالیت‌های اینفلوئنسری مادرانشان، کمترین یا هیچ سودی نمی‌برند اما در معرض نقض حریم خصوصی قرار دارند. در نهایت، اشتراک‌گذاری اطلاعات شخصی کودکان در محیط دیجیتال به سادگی به نقض حریم خصوصی منجر می‌شود که بسیاری از کودکان قادر به درک کامل پیامدهای آن نیستند و ناخواسته و ناخودآگاه در معرض خطر و نقض حقوق، قرار می‌گیرند.

در پی حضور کودکان در بستر اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، دسترسی به هر نوع محتوایی به سادگی امکان‌پذیر است و استفاده از فیلترشکن‌ها این امر را تسهیل می‌کند. گسترش محتوای مضر در محیط دیجیتال یک مشکل اجتماعی عمده است که به اشکال مختلفی ازجمله نفرت‌پراکنی، زبان

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

توهین‌آمیز، آزار و اذیت، اطلاعات نادرست، هرزنامه، خشونت، محتوای پورنوگرافی و سوء استفاده جنسی، خودآزاری و بسیاری موارد دیگر بروز می‌کند که لازم است تا چنین محتواهایی مدیریت شوند تا آسیب‌های اجتماعی مربوط به کودکان را محدود کنند و محیطی فراگیرتر و مطابق با موازین اخلاقی، متناسب با سن و تحقق حقوق بنیادین آن‌ها ایجاد کنند (۲۲). دسترسی آسان کودکان به اطلاعات مضر در محیط دیجیتال، توجه جامعه حقوقی را به خود جلب می‌کند و فریاد بر می‌آورد تا از حقوق کودکان در محیط دیجیتال حفاظت شود تا رشد روانی و اجتماعی کودکان مورد حمله قرار نگیرد. بسیاری از کشورها قوانین و مقرراتی را برای محدود کردن دسترسی کودکان به محتوای نامناسب وضع کرده‌اند، اما اجرای آن‌ها به دلیل ماهیت پویا و غیر قابل پیش‌بینی فضای آنلاین با چالش‌هایی مواجه است و لازم است تا پلتفرم‌های دیجیتال نیز مسئولیت بیشتری در قبال محتوایی که ارائه می‌دهند، بر عهده بگیرند. در عصر تکنولوژی نمی‌توان انکار کرد که فعالیت‌های کودکان نیز همانند بزرگسالان تحت تأثیر فناوری قرار دارد و افزایش استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در جوامع، اثرات اجتماعی و اخلاقی فراوانی را در پی دارد که لازم است در مورد کودکان کنترل شود تا تأثیرات منفی که شامل تضعیف و کاهش فرهنگ، افزایش انزوا و تنهایی اجتماعی، خطر امنیت سایبری و دسترسی به محتوای غیراخلاقی، تحریک به پرخاشگری، اقدام به خودکشی و موارد دیگر می‌شود کاهش پیدا کرده و به‌طور کامل از بین برود و جنبه‌های مثبت استفاده از این فضا برای کودکان که شامل ارتباطات بهبود یافته با همسالان، دسترسی سریع به اطلاعات مفید و سالم و متناسب با سن، آموزش از راه دور و تبادل اطلاعات مثبت و تشویق‌کننده به فعالیت‌های مفید، تقویت شود و در مرکز توجه قرار گیرد (۲۳). بنابراین کودکان در محیط دیجیتال به هر نوع محتوایی دست پیدا می‌کنند که ممکن است بسیاری از آن‌ها برایشان مضر تلقی شوند و آسیب‌هایی را به همراه داشته باشند که زندگی آن‌ها را مختل سازند و از طرفی به اخلاقیات و حفظ شأن و کرامت انسانی پشت نمایند.

از آن جهت که محیط دیجیتال جزء لاینفک زندگی کودکان محسوب شده، استفاده مفرط از آن منجر به بروز مشکلات روانی و اجتماعی فراوانی در کودکان شده است. احساس تنهایی، افسردگی و اضطراب ازجمله پیامدهای منفی استفاده بی‌رویه از فضای مجازی است و خطر ابتلا به اختلالات روانی را افزایش داده است. همانند مقایسه مداوم خود با دیگر کودکان که منجر به کاهش اعتماد به نفس و احساس ناکافی بودن می‌گردد و روابط بین‌فردی کودکان را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد و کاهش تعامل با همسالان را به همراه دارد که به تبع آن ضعف مهارت‌های اجتماعی و کاهش توانایی کودکان در برقراری ارتباط مؤثر در دنیای واقعی می‌شود. آزارهای سایبری و بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال، تأثیر عاطفی قابل توجهی بر ایشان دارد و منجر به بروز ادراک‌های منفی می‌شود که تأثیر عاطفی و روانی آن می‌تواند ویرانگر باشد و باعث تجربه طیف وسیعی از احساسات منفی می‌شود و معمولاً بر عملکرد تحصیلی و توسعه شخصی کودکان در روابط اجتماعی اثرگذار است (۲۴). در پژوهشی که در رابطه با تجربیات تروما در دوران کودکی و ارتباط آن با آزار سایبری و بهره‌کشی در محیط دیجیتال بر گروهی از کودکان کشور چین با در نظر گرفتن نقش اختلال در تنظیم هیجانی صورت گرفت نشان داد که شواهد تجربی قابل توجهی درباره تأثیرات منفی تجارب تروما در دوران کودکی وجود دارد به‌طوری‌که رابطه بین بهره‌کشی جنسی در محیط دیجیتال، بالاترین ضریب را در میان انواع تروماهای دوران کودکی نشان داد (۲۵).

زندگی در قرن حاضر برای انسان‌ها مجموعه‌ای منحصر به فرد از تقاضاها و چالش‌های اخلاقی را به همراه دارد که بسیاری از آن‌ها نیازمند پاسخ سریع به تحولات در فضای آنلاین هستند. فعالیت‌های آنلاین به‌طور فزاینده‌ای در زندگی عملی کودکان نفوذ می‌کنند و نشانه‌های زیادی وجود دارد که این فعالیت‌ها تشدید خواهند شد و محیط دیجیتال نیازمند فضایل سایبری

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

و ایجاد یک نظام واحد واژگان اخلاقی است تا کودکان را در راستای دسترسی به فضایل انسانی و احترام هرچه بیشتر به اخلاقیات سوق دهد (۲۶) زیرا استفاده گسترده از فناوری می‌تواند پیامدهای اخلاقی منفی بالقوه‌ای به همراه داشته باشد که باید به آن‌ها رسیدگی شود و تحت کنترل درآید (۲۷) تا کودکان به محیطی عاری از انحرافات اخلاقی دسترسی داشته باشند زیرا از منظر اخلاقی نیز، بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال نقض آشکار حقوق بشر است و به مجموعه‌ای از مسائل و چالش‌های اخلاقی و فرهنگی اشاره دارد که ناشی از سوء استفاده از کودکان در بستر دیجیتال است و اصول و ارزش‌های انسانی مرتبط با حفاظت از کودکان را در برمی‌گیرد. این فضا به راحتی می‌تواند هویت و فرهنگ کودکان را از طریق تبلیغات نادرست و دروغ‌گویی، نابود سازد و باعث بی‌هویتی و عدم شناخت صحیح از فرهنگ و اخلاقیات جامعه منجر شود و در شخصیت کودکان دوگانگی به وجود آید. بعد اخلاقی و فرهنگی بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال یک موضوع چند وجهی است و به راحتی مورد تعرض قرار می‌گیرد. لازم است تا در محیط دیجیتال، در مواجه با کودکان اخلاقیات در نظر گرفته شوند و اصول اخلاقی چون نیکوکاری، عدم آسیب، خودمختاری، عدم تهدید، عدالت، عدم سوء استفاده و احترام به عقاید زیرپا گذاشته نشود (۲۸). در پی بهره‌کشی از کودکان در محیط دیجیتال و استفاده از تصاویر و اطلاعات شخصی آن‌ها، آزار و اذیت آنلاین، بهره‌کشی اقتصادی و جنسی و انتشار اطلاعات نادرست، نقض کرامت انسانی را شاهد هستیم که از چالش‌های جدی در عصر حاضر تلقی می‌شود. در این راستا نیازمند حفاظت از حقوق بشر هستیم تا مسائلی مانند کمبود قوانین، عدم نظارت صحیح و نابرابری‌های فناوری به حفاظت و ترویج حقوق بشر لطمه وارد نکنند و کرامت و شأن انسانی نقض نشود و زمینه‌های مهم حقوق بنیادین ازجمله حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات و امنیت برای کودکان به خوبی رعایت شوند (۲۸). اما باتوجه با آسیب‌پذیر بودن کودک و توانایی کم برای تصمیم‌گیری‌های صحیح برای خود و وابستگی به خانواده باعث شده تا کرامت انسانی او به راحتی مورد تعرض قرار گیرد (۱۲). بسیار به چشم می‌خورد که در پی تربیت نادرست والدین و اعمال رفتارهای خشونت‌آمیز، حیثیت و کرامت انسانی او مورد تعرض قرار می‌گیرد و این مسئله با خودنمایی‌ها در فضای مجازی قوت می‌گیرد. تأثیر استفاده از رسانه‌های اجتماعی و سوء استفاده از طریق آن، به‌خصوص بهره‌کشی جنسی از کودکان، نیازمند رویکردی جهت مقابله با نقض کرامت انسانی و نادیده گرفتن اخلاقیات است. سوء استفاده از کرامت انسانی مبتنی بر پورنوگرافی نیاز به یک رویکرد جامع برای تقویت مقررات و نظارت بر محتوای حساس را به خود می‌طلبد و مسئولیت استفاده از محیط دیجیتال را پررنگ‌تر می‌کند (۲۷). کودکان در محیط دیجیتال بدون نظارت و محافظت، با تهدیدات جدی مواجه هستند که علاوه بر تأثیر منفی بر سلامت روانی و عاطفی، به نقض حقوق اساسی و کرامت انسانی آن‌ها منجر می‌شود. نقض کرامت انسانی نه‌تنها به دلیل رفتارهای خشونت‌آمیز و غیر اخلاقی بلکه به دلیل ساختارهای اجتماعی و فرهنگی متفاوت نیز بروز پیدا می‌کند. فرهنگ‌ها و جوامع مختلف عمدتاً نسبت به مسائل مربوط به حریم خصوصی دیدگاه‌های متفاوتی داشته باشند و این تنوع در نگرش‌ها، باورها و عقاید می‌تواند به ایجاد فضایی نامناسب برای کودکان کمک کند که حقوق و کرامت آن‌ها نادیده گرفته شود.

۸. آموزش، توانمندسازی و افزایش سواد دیجیتال

با آموزش هر تغییری امکان‌پذیر است. یکی از مهم‌ترین راهکارها، آموزش و آگاهی‌بخشی به خود کودکان و البته والدین آن‌هاست. لازم است تا در ابتدا فرهنگ‌سازی در این زمینه صورت پذیرد و به کودکان آموزش داده شود که چگونه باید در این فضا رفتار کنند و از خود در برابر خطرات، محافظت کنند. این آموزش‌ها می‌تواند در قالب آشنایی با خطرات آنلاین و مهارت‌های ایمنی اجرایی شود. بنابراین لازم است تا کودکان بدانند که چه نوع خطراتی ممکن است در محیط دیجیتال وجود داشته باشد، ازجمله برقراری ارتباط با افراد ناشناس، ارسال اطلاعات خصوصی و همچنین انواع رفتارهای مشکوک. در ادامه نیز لازم است تا کودکان آموزش

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

ببینند که چطور می‌توانند با استفاده از تنظیمات حریم خصوصی، محدودیت‌هایی را اعمال کنند و در صورت مواجهه با مشکلات چه اقداماتی انجام دهند و از چه طریقی عمل کنند. علاوه بر آن والدین کودکان می‌بایست نقش پررنگی در نظارت بر فعالیت‌های آنلاین کودکان داشته باشند و این نظارت باید به نوعی باشد تا امنیت کودک را تأمین کند و حس استقلال و اعتماد را نیز در او تقویت کند. والدین می‌توانند درباره فعالیت‌های آنلاین با کودکان به گفتگو بپردازند و آنان را نسبت به تهدیدات موجود آگاه سازند که لازم است تا دولت‌ها شرایطی را فراهم آورند تا هم کودکان و هک والدین به این آموزش‌ها دسترسی داشته باشند و بتوانند رفتار صحیح در محیط دیجیتال را یاد بگیرند. ضمن آنکه والدین می‌توانند از نرم‌افزارهایی به جهت کنترل کودکان در فضای آنلاین استفاده کنند و محتوای نامناسب و آسیب‌زا را فیلتر کنند. در نهایت دولت‌ها در زمینه فرهنگ‌سازی برای استفاده از محیط دیجیتال، تکلیف مهمی بر عهده دارند.

۹. حق بر فراموش شدن و حمایت از کودکان در محیط دیجیتال در پرتو رأی دیوان دادگستری اتحادیه اروپا علیه گوگل

«حق بر فراموشی» یکی از مفاهیم نوظهور و راهبردی در عرصه حقوق دیجیتال است که به اشخاص این امکان را می‌دهد تا خواستار حذف داده‌ها و اطلاعات شخصی خود از بسترهای اینترنتی شوند. این حق نخستین‌بار در پرتو رأی تاریخی دیوان دادگستری اتحادیه اروپا علیه گوگل رسمیت یافت و متعاقباً در ماده‌ی ۱۷ «مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها» (GDPR) تدوین گردید. اما آنچه این مفهوم را به یکی از مباحث حساس در حقوق کودک بدل می‌سازد، ظهور نوعی بهره‌کشی دیجیتال است که کودک را، آگاهانه یا ناآگاهانه، در معرض ثبت دائمی، قضاوت اجتماعی، و آسیب‌های روانی ناشی از ماندگاری محتوا در اینترنت قرار می‌دهد. مبنای فلسفی حق بر فراموش شدن، پاسداشت کرامت انسانی است؛ اصلی که در ماده‌ی ۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر و مادۀ ۱ کنوانسیون حقوق کودک نیز منعکس شده است (۲۸). کنوانسیون حقوق کودک بر حق کودک بر حفاظت از حریم خصوصی (ماده‌ی ۱۶)، آزادی بیان (ماده‌ی ۱۳)، و رشد سالم روانی و شخصیتی (مادۀ ۲۹) تأکید دارد. حفظ هویت دیجیتال، کنترل بر داده‌های شخصی، و امکان زدودن گذشته‌های ناروا از بسترهای آنلاین، همگی در راستای تحقق این حقوق قرار می‌گیرند. مسأله کلیدی در نقض حقوق کودکان در فضای مجازی، فقدان رضایت آگاهانه است. کودکان اغلب در موقعیتی قرار دارند که داده‌های شخصی آن‌ها توسط والدین، مدارس، پلتفرم‌های دیجیتال یا حتی دولت‌ها ثبت و منتشر می‌شود؛ بی‌آنکه درکی از پیامدهای بلندمدت آن داشته باشند. این وضعیت با اصول ماده‌ی ۸ «کنوانسیون اروپایی حقوق بشر» و مادۀ ۷ منشور حقوق بنیادین اتحادیه اروپا در تعارض است؛ اصولی که بر حریم خصوصی و حفاظت از داده‌های شخصی تأکید دارند. مطالعات جدید روان‌شناسی، ازجمله گزارش سال ۲۰۲۳ میلادی یونیسف با عنوان Digital Lives of Children، نشان می‌دهند که قرار گرفتن تصاویر، فیلم‌ها یا محتواهای شرم‌آور و قضاوت‌برانگیز در فضای آنلاین، تأثیرات ویرانگری بر عزت‌نفس، سلامت روانی و رشد اجتماعی کودکان دارد. به‌ویژه در دوران بلوغ که حساسیت روانی فزونی می‌یابد، عدم امکان حذف این محتواها می‌تواند به افسردگی، اضطراب، پرخاشگری یا انزوای اجتماعی بینجامد. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، والدین اختیار دارند محتوای فرزندان خود را در فضای مجازی منتشر کنند. اما در مواردی این اختیار به نقض صریح حق کودک بر «کنترل اطلاعات شخصی» می‌انجامد. طبق اصول نوین در حقوق تطبیقی، ازجمله نظریه خودمختاری / خود تعیین‌گری informational self-determination در آلمان، هر فرد، حتی کودک، حق دارد بر داده‌های مربوط به خود نظارت و کنترل داشته باشد؛ اصلی که در تضاد با بهره‌برداری والدین از فرزندان در شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه در قالب کودک ـ اینفلوئنسری است. تحولات شتاب‌ناک فناوری اطلاعات، مفاهیم بنیادین حقوق بشر را در قرن بیست‌ویکم در معرض چالش‌های نوظهور قرار داده است؛ ازجمله این

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

چالش‌ها، مواجههٔ میان «حق دسترسی آزاد به اطلاعات» و «حق فرد بر کنترل داده‌های شخصی خویش» است. در این راستا، رأی تاریخی دیوان دادگستری اتحادیه اروپا در پروندهٔ تاریخی دیوان دادگستری اتحادیه اروپا علیه گوگل در سال ۲۰۱۴، نقطهٔ عطفی در تحول دکترین «حق بر فراموش شدن» به‌شمار می‌رود؛ حقی که تا پیش از آن، بیشتر در قالب مباحث پراکنده در داده‌های شخصی، اخلاق سایبری، و حقوق رسانه‌ها مطرح می‌شد، اما با این رأی، صورتی قضایی، الزام‌آور و بنیادینی به خود گرفت. دیوان در رأی خود اعلام کرد که اشخاص حقیقی، در صورت اثبات آنکه اطلاعات موجود در نتایج جستجو «نامربوط»، «نامتناسب»، یا «غیرضروری» شده‌اند (۲۹)، می‌توانند خواستار حذف آن‌ها از نتایج موتورهای جستجو شوند. این تحلیل، پایه‌گذار مفهوم «حق بر فراموش شدن» شد؛ حقی که به صورت نهادینه در مادهٔ ۱۷ مقررات عمومی حفاظت از داده‌های اتحادیه اروپا سال ۲۰۱۶ میلادی بازتاب یافت. دیوان تأکید کرد که اعمال حق بر فراموشی مشروط به آن است که منافع عمومی در حفظ اطلاعات مورد نظر، بر منافع شخصی فرد در حذف آن‌ها نچربد. این امر، به معنای امکان اعمال «موازنه‌گرایی» میان اصل شفافیت اطلاعات و اصل حفاظت از حیثیت و کرامت انسانی است. این رأی نه‌تنها «حق بر فراموش شدن» را برای نخستین‌بار در حقوق قضایی رسمی تأیید کرد، بلکه مسیر را برای تبدیل آن به یک حق بشری در دنیای دیجیتال هموار ساخت. رأی تاریخی دیوان دادگستری اتحادیه اروپا علیه گوگل را باید نقطهٔ عزیمت دکترین نوینی در حقوق بشر دیجیتال دانست؛ دکترین «حق بر فراموش شدن» که تلاش دارد میان کرامت انسانی، حق بر اطلاعات، و ظرفیت فناورانه تعادل برقرار کند. اگرچه چالش‌های فنی، حقوقی، و فرهنگی در مسیر تحقق کامل این حق وجود دارد، اما بدون شک، این رأی نشان داد که کرامت انسانی در عصر دیجیتال نیز شایستهٔ دفاع حقوقی است؛ چه آن کرامت در حافظهٔ مردی بزرگ‌سال ثبت شده باشد و چه در ردّپای کودکی کوچک که هنوز فرصت زیستن نیافته، اما داده‌هایش تا ابد در حافظهٔ اینترنت باقی مانده‌اند. حق بر فراموشی، تجلی تازه‌ای از کرامت انسانی در عصر دیجیتال است؛ حقی که در واکنش به فراگیر شدن ردیابی، پایش و ماندگاری ناخواسته اطلاعات خصوصی شکل گرفته است. این حق، گرچه در اتحادیه اروپا نهادینه شده، اما در نظام‌های دیگر با چالش‌های فلسفی، حقوقی و فنی مواجه است. در این میان، کودکان،به‌عنوان نسل نخست شهروندان دیجیتال بیش از دیگران نیازمند بهره‌مندی از سازوکارهای حمایتی در این زمینه‌اند. نظام‌های حقوقی ملی و نهادهای بین‌المللی می‌بایست با شناسایی دقیق این چالش‌ها، سازوکارهایی برای حمایت از حق فراموشی به‌ویژه برای کودکان تدوین و اجرا نمایند. در غیر این‌صورت، زیست دیجیتال انسان، از یک فرصت به تهدیدی پایدار برای حریم خصوصی و آیندهٔ فردی تبدیل خواهد شد (۳۰). حق بر فراموش شدن، بیش از آنکه صرفاً یک امکان فناورانه برای حذف داده باشد، نمادی است از احقاق حق کودک برای رهایی از گذشته‌ای است که بدون آگاهی‌اش نوشته شده است. در جهانی که فناوری مرزهای زمان و حافظه را درنوردیده است، سکوت نکردن در برابر بقای ناخواسته خاطرات دیجیتال، دفاعی است از کرامت انسانی نسل آینده. حقوق بین‌الملل کودک امروز در برابر آزمونی بنیادین ایستاده است؛ آزمون برقراری توازن میان نوآوری‌های فناورانه و صیانت از بنیادهای حقوق بشری. در این میدان، حق بر فراموشی نه‌تنها حقی فردی، بلکه ضرورتی اجتماعی، اخلاقی و حقوقی برای بقای مفهوم انسانیت در دوران دیجیتال است.

نتیجه‌گیری

امروزه با گسترش فضای دیجیتال و عجین شدن تکنولوژی با ابعاد مختلف حیات بشری، تأمین سلامت انسان در زیست‌بوم‌های تکنولوژیک حائز اهمیت است. تحولات گسترده در عرصه فناوری‌های ارتباطی و دیجیتال، نه‌فقط نحوه تعامل بشر با محیط پیرامونی را دگرگون ساخته، بلکه مرزهای سنتی مفاهیم حقوق بشری ـ به‌ویژه در حوزهٔ حقوق کودک ـ را نیز به چالش کشیده است. در چنین زیست‌بوم تکنولوژیکی، کودک دیگر صرفاً موضوع حمایت از بهره‌کشی سنتی نیست،

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

بلکه به موضوعی فعال اما ناآگاه در فرآیندهای پیچیدهٔ استثمار دیجیتال بدل شده است؛ فرآیندهایی که در آن، داده‌های زیستی، تصاویر شخصی، اعمال روزمره، و حتی بدن و هویت کودک به کالاهای بازاری، ابزارهای تبلیغاتی یا منابع استخراج الگوریتمی تبدیل می‌شوند. این بهره‌کشی نوظهور، تجلی نوعی بردگی مدرن در قالب تکنولوژیک آن است؛ نوعی بردگی که نه در کارخانه‌های خشت‌زنی بلکه در ویدئوهای اینستاگرامی، الگوریتم‌های یوتیوب و صفحات اینفلوئنسری مادران رقم می‌خورد. در چنین فضایی، اخلاق زیستی به‌عنوان شاخه‌ای از اخلاق کاربردی که بر حفظ کرامت انسان در مواجهه با تحولات فناورانه تأکید دارد، رسالت دارد تا در کنار ابزارهای حقوقی، از تعرض به ارزش‌های بنیادین انسانی جلوگیری نماید. بهره‌کشی دیجیتال از کودکان، در تمامی اشکال آن اعم از اقتصادی، تبلیغاتی، جنسی یا محتوایی، صراحتاً با اصول اخلاق زیستی ـ همچون احترام به خودمختاری، اصل عدم آسیب، اصل عدالت و اصل کرامت ذاتی ـ در تعارض است و در بسیاری از موارد، با نقض اصل «مصلحت عالیه کودک» در تضاد آشکار قرار می‌گیرد. مطالعه تطبیقی تجارب کشورها و نظام‌هایی نظیر ایالات متحده، اتحادیه اروپا و استرالیا، نشان می‌دهد که طراحی و استقرار رژیم‌های حقوقی ویژه برای صیانت از کودک در محیط دیجیتال، نیازمند بازتعریف مفاهیم کلاسیک حقوق کودک در قالب حقوق دیجیتال است. ازجمله مفاهیمی چون «حق بر فراموش شدن»، «حق بر امنیت دیجیتال»، «حق بر هویت دیجیتال»، «حق بر سلامت دیجیتال» و «حق بر کنترل داده‌های شخصی»، که هریک باید در نظام حقوقی ملی به‌عنوان حقوق مستقل، متمایز و قابل استیفاء به رسمیت شناخته شوند. در نهایت، تحقق جامعه‌ای عدالت‌محور، ایمن و کرامت‌مدار برای کودکان، مستلزم آن است که «حق بر سلامت دیجیتال» به‌عنوان یکی از ارکان اصلی «حق بر سلامت کودک» به رسمیت شناخته شده و در نظام حقوقی داخلی، هم‌راستا با اسناد الزام‌آور بین‌المللی نظیر کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل متحد، نهادینه گردد. بی‌تردید، تنها از رهگذر چنین بازاندیشی حقوقی و اخلاقی است که می‌توان از کودک در برابر مخاطرات فزایندهٔ عصر دیجیتال، صیانت مؤثر به عمل آورد و به وعده عدالت نسل‌محور پایبند ماند.

مشارکت نویسندگان

مهشید جمالی: جمع‌آوری داده‌ها و نگارش متن اولیه مقاله.
محمدمهدی سیدناصری: ارائه ایده، تحلیل منابع و نگارش نهایی مقاله.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

بیانیه هوش مصنوعی

نویسندگان اعلام می‌دارند که در فرایند تحقیق، نگارش و ویرایش این مقاله، از هیچ‌گونه ابزار هوش مصنوعی استفاده نشده است.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

References

1. Shahsavari E, Hasani S. Legal Framework for the Protection of Children's Rights in the Digital Environment in light of CRC General Comment NO. 25. Public Law Studies Quarterly, 2024; 54(2): 1001-1023. [Persian]

2. Mazlumzadeh A, Jamalzadeh A, Shahabi R. Principles related to kid's rights in the cyber atmosphere. Economic Jurisprudence Studies, 2022; 3(5): 35-56. [Persian]

3. Toutounchian M, Sarshar M. The Right to Family Life of Children in the Light of Human Rights System. Child Rights Journal, 2020; 2(7): 105-123. [Persian]

4. Saffarinia M. The right of children to access cyberspace of domestic and international law (in the light of General Comment No. 25 (2021) Committee on the Rights of the Child). Modern Technologies Law. 2022; 3(5): 183-196. [Persian]

5. Aghaei A, Rezania Z. Instagram child labor concept: a study on Iranian children on cyber space. Child Rights. 2019; 1(3): 161-190. [Persian]

6. Beiranvand F. Child labour in the digital space and its harms. Two-Quarterly Scientific Journal of Media Law and Jurisprudence Studies. 2020; 2(1): 25-52. [Persian]

7. Mazlumzadeh A, Jamalzadeh A, Shabani R. Principles related to kid's rights in the cyber atmosphere. Economic Jurisprudence Studies. 2022; 3(5): 35-56. [Persian]

8. Ali Zeid Z, Zia-ud-Din M. Protecting children's rights in the digital world: an ever-growing challenge. Al-Qantara. 2023; 9(1): 327-343.

9. Thomas S, Schalkwyk M, Daube M, Pitt H, McGee D, McKee M. Protecting children and young people from contemporary marketing for gambling. Health Promot Int. 2023; 38(2): daac194.

10. Pangrazio J, Sefton-Green J. Digital rights, digital citizenship and digital literacy: what's the difference? J New Approaches Educ Res. 2021; 10(1): 15-27.

11. Martin F, Gezer T, Anderson J, Polly D, Wang W. Examining parents' perception on elementary school children digital safety. Educ Media Int. 2021; 58(1): 60-77.

12. Ghanizade Bafghi M, Chaji F. A comparative study of the protection of children's image rights in cyberspace. Journal of Legal Research. 2024; 22(56): 263-294. [Persian]

13. Ali S, Haykal HA, Youssef E. Child sexual abuse and the Internet: a systematic review. Human Arenas. 2023; 6(2): 404-421.

14. Nusairat WA. Criminal responsibility for sexual exploitation of children via electronic means of communication considering Saudi Arabia's Anti-Cyber Crime Law. Russ Law J. 2023; 11(2): 178-191.

15. Septianita H, Rachmie S. Cyber space: a dangerous world for children (analysis on transnational online child pornography). Int J Lat Notary. 2024; 5(1): 5-10.

16. Li H, Wang P, Martin-Moratinos M, Bella-Fernandez M, Blasco-Fontecilla H. Traditional bullying and cyberbullying in the digital age and its associated mental health problems in children and adolescent: a meta-analysis. Eur Child Adolesc Psychiatry. 2024; 33(9): 2895-2909.

17. Tao S, Reichert F, Law N, Rao N. Digital technology use and cyberbullying among primary school children: digital literacy and parental mediation as moderators. Cyberpsychol Behav Soc Netw. 2022; 25(9): 571-579.

18. Domazet S, Susak LI. Children's data and privacy online: growing up in a digital age. Politika Nacionalne Bezbednosti. 2023; 24(1): 153-173.

19. Rifqi Novel SM. Oversharing and its impact for children: a comparative legal protection. Varia Justicia. 2021; 17(2): 184-198.

20. Junita Padang M, Esther J. Legal protection of children in media reporting through the implementation of child-friendly news guidelines. Golden Ratio of Data in Summary. 2025; 5(2): 236-243.

21. Van den Abeele E, Vanwesenbeeck I, Hudders L. Child's privacy versus mother's fame: unravelling the biased decision-making process of momfluencers to portray their children online. Inf Commun Soc. 2024; 27(2): 297-313.

22. Arora A, Nakov P, Hardalov M, Sarwar SM. Detecting harmful content on online platforms: what platforms need vs. where research efforts go. ACM Comput Surv. 2023; 56(3): 1-17.

23. Marima IJ. The impact of ICT on social and ethical behaviour of Zimbabweans: case of Masvingo Town. J Emerg Technol. 2025; 5(1): 1-11.

24. Esquivel FA, de La Garza Lopez IL, Duran Benavides A. Emotional impact of bullying and cyberbullying: perceptions and effects on students. Revista Caribena de Ciencias Sociales. 2023; 12(1): 367-383.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.

25. Chen Q, Zhu Y. Experiences of childhood trauma and cyberbullying perpetration among adolescents in China. Asia Pac J Soc Work Dev. 2023; 33(1): 50-63.

26. Dennis M, Harrison T. Unique ethical challenges for the 21st century: online technology and virtue education. J Moral Educ. 2021; 50(3): 251-266.

27. Social and ethical challenges of the metaverse: opening the debate. AI Ethics. 2023; 3(3): 689-697.

28. Humphreys D, Koay A, Desmond D, Mealy E. AI hype as a cyber security risk: the moral responsibility of implementing generative AI in business. AI Ethics. 2024; 4(3): 791-804.

29. Aziz F, Mayasari N, Sabhan S, Zulkifli Z, Yasin MF. The future of human rights in the digital age: Indonesian perspectives and challenges. J Digit Law Policy. 2022; 2(1): 29-40.

30. Pangkur T. The importance of a code of ethics for social media use as an effort to minimize pornography based abuse of human dignity. Jurnal Multidisiplin Inovatif. 2024; 8(6): 66-70.

این مجله تابع سیاست دسترسی باز از نوع CC BY-NC 4.0 می‌باشد.